

SLOVENSKA REALISTIČNA IN FANTASTIČNA PRIPOVED PRI POUKU KNJIŽEVNOSTI V OSNOVNI ŠOLI

V prispevku je prikazano različno pojmovanje realistične in fantastične pripovedi v Sloveniji (Kobe, Saksida, Haramija). Podana je ahistorična tipologija Marije Nikolajeve (utopija, karneval in kolaps), ki govori o idiličnem, romantično-realističnem in problemskem pojmovanju otroka in otroštva v književnih besedilih. Na koncu je podana analiza učnega načrta za slovenščino za devetletko v skladu z ahistoričnim pojmovanjem Nikolajeve. Analiza je ugotovila večji delež fantastičnih besedil v prvem in drugem in manjši delež v tretjem triletju ter zelo majhen delež realistične pripovedi v prvem, večji v drugem in največji v tretjem triletju. Sodobna slovenska didaktika sledi razvoju mladinske književnosti v svetu, ki je v 90. letih usmerjena k problemski obravnavi tematike, vendar je potrebno ohraniti primerno razmerje med realistično in fantastično pripovedjo pri pouku književnosti.

slovenska mladinska književnost, tipologija, realistična pripoved, fantastična pripoved, književna didaktika, učni načrt za osnovno šolo

The paper discusses various conceptions of realistic and fantastic narrative in Slovenia (Kobe, Saksida, Haramija). It presents Maria Nikolaeva's ahistorical typology (utopia, carnival, collapse), which speaks of the idyllic, romantic-realistic, and problematic conceptions of the child and childhood in literary works. At the end it provides an analysis of the Slovene language curriculum for nine-year compulsory schooling, according to Nikolaeva's ahistorical conception. The analysis found greater shares of fantastic texts in first and second trienniums, and a smaller share in the third triennium. It also found a very small share of realistic narrative in the first triennium, a larger share in the second triennium, and the largest share of realistic narrative in the third triennium. The contemporary literary pedagogy follows the development of children and young adult literature in the rest of the world, which is in the 1990's oriented towards problematization in the treatment of themes. However, an appropriate ratio between realistic and fantastic narrative in literary pedagogy must be maintained.

Slovene young-adult literature, typology, realistic narrative, fantasy narrative, literary pedagogy, elementary school curriculum

Definicija slovenskega mladinskega romana oziroma pripovedne in fantastične proze

Pri pojmovanju realistične in fantastične pripovedi obstajajo razlike, ki izhajajo iz različnega poimenovanja realističnih (doživljajskih) in fantastičnih (domišljij-

skih) prvin v književnih besedil. Realistična pripoved je vrsta pripovedne proze, v kateri prevladujejo realistične ali stvarne, izkušnjske pripovedne prvine (književne osebe, čas, prostor in dogajanje). Fantastična pripoved pa je vrsta pripovedne proze, v kateri prevladujejo fantastične ali izmišljene pripovedne prvine (književne osebe, čas, prostor in dogajanje).

Začetnik **realistične pripovedi** za mladino na Slovenskem je na začetku 20. stoletja Fran Milčinski (*Ptički brez gnezda*, 1917). V obdobju socialnega realizma so najbolj značilni predstavniki t. i. klasične realistične pripovedi France Bevk (*Tatič*, 1923, *Pastirci*, 1935, *Pestrna*, 1939), Tone Seliškar (*Bratovščina Sinjega galeba*, 1936), Prežihov Voranc (*Solzice*, 1949). Po 2. svetovni vojni pride do razcveta realistične pripovedi z novimi, povojnimi mladinskimi avtorji: Anton Ingolič (*Tajno društvo PGC*, 1958, *Gimnazijka*, 1967), Pavle Zidar (*Kukavičji Mihec*, 1972), Ivo Zorman (*V sedemnajstem*, 1972, *Rosni zaliv*, 1975) in Branka Jurca (*Ko zorijo jagode*, 1974), nadaljujejo pa ga avtorji, ki vnašajo prvine urbanega prostora in časa, npr. Polonca Kovač (*Andrejev ni nikoli preveč*, 1977, *Urške so brez napak*, 1980, *Špelce*, 1983), Slavko Pregl (*Priročnik za klatenje*, 1977, *Geniji v kratkih hlačah*, 1978) in Feri Lainšček (*Ajša Najša*, 1989).

V 90. letih avtorji uvajajo novo smer realistične proze, npr. Dim Zupan (*Trnovska mafija*, 1992, *Leteči mački*, 1997) s prvinami subverzivnosti. Nova realistična pripoved v 90. letih postane popularna med mladimi bralci, ker je motivno-tematsko blizu njihovemu doživljajskemu svetu. Značilni avtorji so Desa Muck (*Pod milim nebom*, 1993; predvsem s serijo knjig *Blazno resno o ...*, 1994–1998), Primož Suhodolčan (s serijo *Košarkar naj bo!*, 1994, *Kolesar naj bo!*, 1997, in *Ranta vrača udarec*, 2000), Bogdan Novak (*Ninina pesnika dva*, 1995), Janja Vidmar (*Junaki petega razreda*, 1995, *Aknožer*, 1998, *Princeska z napako*, 1998, *Debeluška*, 1999, *Družčina iz šestega b*, 2000, *Baraba*, 2001). V mladinsko realistično pripoved je vstopil otrok, mladostnik, ki ni idealiziran, je stvaren, nagajiv in uporniški, z njim problemska tematika dobi mesto v mladinski književnosti in začne prevladovati individualni, ne več kolektivni junak, značilen za realistično pripovedno prozo 70. in 80. let (Seliškar, Ingolič, Pregl, Novak).

Fantastična pripoved, ki se kljub podobnostim loči od pravljicne pripovedi, od ljudske in klasične avtorske pravljice ter kratke sodobne pravljice, je v svet mladinske književnosti stopila pozneje kot realistična proza, čeprav je začetek postavljen v obdobje socialnega realizma (Josip Ribičič, *Miškolin*, 1931, *Nana, mala opica*, 1937). Izrazitejši primeri fantastične pripovedi se pojavijo po 2. svetovni vojni pri Antonu Ingoliču, Vitomilu Zupanu (*Potovanje v tisočera mesta*, 1956), Vidu Pečjaku (*Drejček in trije Marsovčki*, 1961), Kristini Brenkovi (*Deklica Delfina in lisica Zvitorepka*, 1972), Kajetanu Koviču (*Moj prijatelj Piki Jakob*, 1972). Novosti v fantastično pripovedno prozo prinese nova generacija avtorjev v 70. letih, kot so Svetlana Makarovič (*Kosovirja na leteči žlici*, 1974, *Kam pa kam, kosovirja?*, 1975), Jože Snoj (*Avtomoto mravlje*, 1975), Polonca Kovač (*Jakec in stric hladilnik*, 1976, *Pet kužkov išče pravega*, 1982, *Težave in sporočila psička Pafija*, 1986) idr. Samosvojo pesniško govorico in simboliko v fantastično pripoved

vneseta Niko Grafenauer (*Majhnica*, 1987, *Mahajana in druge pravljice o Majhnici*, 1990) in Bina Štampe Žmavc (*Kam je izginil sneg*, 1993, *Ure kralja Mina*, 1999), prvine humorja in nesmisla pa Milan Dekleva (*Totalka odštekan dan*, 1992, *Bučka na Broadwayu*, 1993 in *Naprej v preteklost*, 1997). Realistična problematika sodobnega otroka, npr. ločitev staršev, poleg mesta v realistični pripovedni prozi, najde mesto tudi v fantastični pripovedi, npr. Polonca Kovač (*Kaja in njena družina*, 1999), čeprav z manjšim deležem domišljjskih prvin, npr. vloga kamna (gorskega kristala) in zelenega zajca v pripovedi, in večjih deležem realističnih ali stvarnih prvin, npr. ločitev staršev, otrokove doživljajske stiske, strahovi in nemoč.

Različna pojmovanja realistične in fantastične pripovedi, njene značilnosti in izvirnost

Marjana Kobe v knjigi *Pogledi na mladinsko književnost* razlikuje tri modele *realistične* pripovedi na Slovenskem. Prvi model obravnava neproblematično, vedro stran šolske in obšolske vsakdanjosti; drugi model govori o odnosih med mladimi in odraslimi, ki se zaostrijo v kritične krizne situacije, in tretji model realistične pripovedi govori o iskanju samopodobe. *Fantastično* pripoved na podlagi merila o večplastnosti loči na dva modela. Prvi model ima t. i. dvoplastno strukturo v enem svetu, drugi pa dvoplastnost v dveh vzporednih svetovih.

Igor Saksida deli sodobno mladinsko prozo na dva dela: na *resničnostno* in *neresničnostno*. V model resničnostne proze uvrsti pripoved s človeškimi osebami, živalsko zgodbo, avtobiografsko pripoved, zabavno oz. trivialno pripoved. V neresničnosti model uvrsti klasično umetno pravljico in povedko, živalsko pravljico, nesmiselnice, sodobno pravljico in fantastično pripoved.

Dragica Haramija v tem zborniku govori o žanrih slovenskega mladinskega realističnega romana, ki ga deli na pet vrst: avanturistični, pustolovski, ljubezenski, socialno-psihološki in roman »v kavbojkah«. V slovenski mladinski književnosti je najbolj v veljavi terminologija Marjane Kobe, ki jo je postavila že v 80. letih in jo večina strokovnjakov tudi uporablja, pojmovanje Igorja Saksida je sodobnejše, vendar bo potrebovalo čas, da se bo uveljavilo.

Ahistorična tipologija Marije Nikolajeve, ki je predstavljena v knjigi *From Mythic to Linear*, prav zaradi različnega pojmovanja pojmov realističen in fantastičen poskuša uvesti novo tipologijo. Prvo pojmovanje je *utopija* – idilično pojmovanje otroka in otroštva v književnih besedilih, drugo je *karneval* oz. realistično-romantično pojmovanje otroka in otroštva in tretje *kolaps* – distopično oz. problemsko pojmovanje otroka in/ali mladostnika. V podrobni analizi več kot stotih književnih besedil je Nikolajeva razčlenila književna besedila po naslednjih prvinah.

V *utopiji* oz. v književnih besedilih, ki *idealistično pojmujejo* otroka in otroštvo, velja mitični čas ali brezčasnost, dogodki so krožni, ponavljajo se in govori o t. i. svetem času. Prostori v teh besedilih so čudežni, v njih vlada večni paradiz, oddaljeni so od stvarnega sveta, osebe živijo mirno, zadovoljno življenje, navadno v

povezavi z naravo. Književne osebe so čudežni otroci, živali in igrače, ki živijo kot večni otroci, kjer je vedno poletje in čas brezdelja. Književno dogajanje se ponavlja, vsak dan, vsako leto, prisotne so ceremonije, in ko je glavna književna oseba odsotna in je v fantastičnem svetu, odrasli ne zaznajo njene odsotnosti. Pripovedovalec tovrstnih književnih besedil je tretjeosebni ali didaktični, kot ga poimenuje Nikolajeva. V teh besedilih vlada čas večnega otroštva, večnih otrok; v njihovem svetu odrasti pomeni umreti, zunaj idile je kruti svet. Nikolajeva je kritična do tovrstnega idiličnega pojmovanja otroka in otroštva, ki umetno goji mit o srečnem in nedolžnem otroštvu, ki temelji na nostalgicnih spominih odraslih. Nikolajeva kritično govori o ideološkosti in konzervativnosti tega pojmovanja, ki želi ohraniti mlade bralce v iluziji in prepričanju, da je otroštvo srečno, varno in večno; v bistvu tovrstno pojmovanje ni napredno, ker spodbuja kult večnega otroka. Kot izrazit primer iz evropske mladinske književnosti navaja pojmovanje otroka in otroštva v knjigah *Peter Pan* (James Matthew Barrie), *Mali princ* (Antoine de Saint Exupéry) in *Medved Pu* (Alan Alexander Milne).

Drugo pojmovanje otroka in otroštva je *karneval* ali *romantično-realistično pojmovanje* otroka in/ali mladostnika. Književni čas je dvodelen, ker je tudi zgradba dvodimenzionalna. V realnem ali doživljajskem svetu veljajo zakonitosti linearnega ali stvarnega časa, toda v fantastičnem ali domišljijem svetu velja mitičen ali krožni čas. Prostora sta tudi dva: doživljajski ali stvarni prostori in domišljijski ali fantastični prostori (čudežne dežele, vesolje, morski svet). Glavna književna oseba je kolektivni junak, ki se preobrazi iz šibkega junaka na začetku v močnega junaka na sredi in na koncu dogajanja, ki je dvodimenzionalno in zato deljeno na doživljajske in domišljijske prostore. Dogajanje je koncentrično, dogodivščine se lahko ponavljajo, zato so tudi med mladimi popularne zbirke ali serije pripovedi, kot so *Pet prijateljev*, *Zvesti prijatelji* itn. Pripovedovalec je lahko dvojen; Nikolajeva govori o prehodu od vsevednega ali tretjeosebnega do prvoosebnega pripovedovalca. Ko mine čas karnevala se vzpostavi prvotni red, zato se tudi potem, ko je konec pustolovščine ali dogodivščine, otrok vrne v doživljajski čas in prostor in prvotni red je ponovno vzpostavljen. Otrok je začasno junak, pravi Nikolajeva, ki je uporabila termin M. Bahtina – karneval, podobno kot je lahko »norec« med karnevalom začasno kralj. Bistvo teh besedil je začasno otrokovo junaštvo in preizkušnja na poti k odraslosti. Nemočen otrok se spremeni v heroja, tako je tudi deklicam dovoljeno, da so junaške, toda le če nastopajo kot »preoblečeni dečki«. Ključno besedilo za ponazoritev tega pojmovanja so *Zgodbe iz Narnije – Lev, čarovnica in omara* (Clive Staple Lewis), *Tom Sawyer* (Mark Twain), *Alice* (Lewis Carroll).

V tretjem tipu književnih besedil – *kolaps*, kjer prevladuje *problemsko pojmovanje* otroka, predvsem pa mladostnika, dogajanje poteka v linearnem ali celo profanem času, pravi Nikolajeva. Književni prostor je urbano okolje, brez opleševanja in z vsemi pomanjkljivostmi. Glavna književna oseba je posameznik, ki ne ponazarja kolektivnega junaka, ki sploh ni junak, ki ni več socialno, moralno ali politično izločen, ampak je udeležen v tem dogajanju. V teh književnih besedilih ni

srečnega konca, ki je nenaraven in neprepričljiv. Pripovedovalec je prvoosebni in dostikrat uporablja retrospektivno pripovedno tehniko. Bistvo teh besedilih je maturacija ali dozorevanje oz. razvoj književne osebe. Nikolajeva te osebe primerja s posvečenimi vitezi, ki so bili na svetem mestu in pili iz sv. Grala, zato so prišli do določenih spoznanj. Posamezniki osebnostno zrasedo in vstopijo v svet odraslih prek stopenj iniciacije. Zaključek književnih besedil ni srečen, je problemski, odprt in disharmoničen – književna oseba na prehodu iz otroštva v odraslost nekaj izgubi (otročvo) in nekaj dobi (preizkušnjo). Glavna tema je samospoznavanje ali pot do samega sebe in pogled naprej v prihodnost brez olepševanja, brez nostalgije in neprepričljivega srečnega konca. Primeri tovrstnih besedil so *Most v Terabitijo* (Katherine Peterson), *Varuh v rži* (Jerome Salinger), *Johny, moj prijatelj* (Peter Pohl).

Slovenska realistična in fantastična pripoved pri pouku književnosti v osnovni šoli

Realistična in fantastična besedila v osnovni šoli interpretiramo po metodi šolske interpretacije književnih besedil in z različnimi tipi motivacije pri realistični in fantastični pripovedi, skratka po didaktični shemi pouka književnosti v osnovni šoli. Pri realističnih pripovedih najpogosteje uporabljamo besedne tipe motivacije, predvsem čustveno, doživljajsko-izkušensko in problemsko, in sicer zaradi senzibilizacije učencev in priprave horizonta pričakovanja na motivno-tematski del književnih besedil. Pri fantastičnih besedilih uporabljajo najpogosteje besedni tip motivacije, predvsem besedni, domišljjski in predstavn, da pri učencih priključimo njihove predstave o fantastičnih bitjih, pokrajinah in nenavadnih pustolovščinah. Dostikrat uporabljamo, predvsem v prvem triletju, tudi nebesedne tipe motivacije, npr. glasbeno, gibalno ali likovno motivacijo (risanje domišljjskih oseb, prostorov ipd.).

Na podlagi analize obveznih in priporočenih književnih besedilih v učnem načrtu za slovenščino oz. književni pouk v prvem triletju ugotavljamo, da je realistično besedilo samo eno (B. Jurca, *Anča Pomaranča*, 1999) in da je več fantastičnih pripovednih besedil (J. Ribičič, *Miškolin*, *Nana*, *mala opica*, K. Kovič, *Moj prijatelj Piki Jakob*), v drugem triletju je delež realističnih besedil manjši (S. Pregl, *Priročnik za klatenje*, T. Seliškar, *Bratovščina Sinjega galeba*, A. Ingolič, *Tajno društvo PGC*) in delež fantastičnih besedil večji (J. Milčinski, *Zvezdica Zaspanka*, S. Makarovič, *Kam pa kam kosovirja?*, *Kosovirja na leteči žlici*, V. Pečjak, *Drežček in trije Marsovčki*, P. Kovač, *Kaja in njena družina*). V tretjem triletju pa pride do obrata in se delež realističnih besedil poveča (F. Milčinski, *Ptički brez gnezda*, J. Vidmar, *Princeska z napako*, P. Zidar, *Kukavičji Mihec*) zmanjša pa delež fantastičnih besedil (N. Grafenauer, *Mahajana*).

Zaključek

V celotni devetletki prevladujejo književna besedila s fantastično vsebino (dve tretjini). Književnih besedil z realistično tematiko je manj (ena tretjina), npr. v prvem triletju le eno. Delež realističnih besedil se večja v drugem in predvsem v tretjem triletju. Ob upoštevanju ahistorične tipologije Marije Nikolajeve (utopija, karneval in kolaps oz. idealizirana, romantično-realistična in problemska podoba otroka) lahko ugotovimo naslednje:

V prvem triletju prevladuje utopija oz. idealizirana podoba otroka in otroštva pri književnem pouku, ki se prenaša tudi v drugo triletje, ko se pojavi in začne prevladovati romantično-realistična podoba otroka oz. mladostnika; ta se podaljša še v tretje triletje, v katerem prevladujejo realistična besedila. V tretjem triletju opazimo problemsko pojmovanje mladostnika, vendar zasledimo tudi književna besedila z romantično-realističnim pojmovanjem.

Učni načrt za slovenščino – pouk književnosti – v devetletni osnovni šoli je kljub prizadevanjem, da bi ostal neideološki, napreden in nevtralen v razmerju do tradicionalnih socialnih utopij, delno zazrt v preteklost, čeprav je naravnani v prihodnost. Otroke in mladostnike želi utrditi v prepričanju, da živijo v boljšem in lepšem svetu, kot je resnični svet, in da je otroštvo večno, neproblematično in varno, kljub temu da živimo v času in svetu, ki vsak dan zanika to pojmovanje.

Prizadevanja sodobne književne didaktike in literarna obdobja mladega bralca (M. Kordigel) so v skladu s pojmovanjem Marije Nikolajeve. Danes so upravičena pričakovanja strokovne javnosti, da v učni načrt, učbenike in delovne zvezke za učence ter priročnike za učitelje vključimo tudi sorazmeren delež t. i. problemske književnosti in vzpostavimo primerno ravnovesje med idealističnim, romantično-realističnim in problemskim pojmovanjem otroka in/ali mladostnika.

Literatura

- Milena BLAŽIČ, 2002: Mitsko in linearno pojmovanje časa v mladinski književnosti po Marii Nikolajevi in v slovenski mladinski književnosti. *Otrok in knjiga* 54. 127–133.
- Dragica HARAMIJA, 1999/2000: Tipologija slovenske mladinske realistične avanturistične proze. *Jezik in slovstvo* 45/4. 133–141.
- Marjana KOBÉ, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- – 1999/2000: Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga* 47, 5–11; 48, 5–12; 49, 5–12; 50, 6–15.
- Metka KORDIGEL, 2000: *Mladinska literatura, otroci in učitelji: komunikacijski model »poučevanja« mladinske književnosti*. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Maria NIKOLAJEVA, 2000: *From Mythic to linear. Time in Children's Literature*. Lanham, Md&London: The Children's Literature Association and The Scarecrow Press. Inc.
- Igor SAKSIDA, 2001: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2001: Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja. *Jezik in slovstvo* 46/4. 149–160.